

Осадченко Інна Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, докторант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Україна

УДК [378+37.02]:005

ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ ДИДАКТИКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті на основі аналізу науково-педагогічних джерел охарактеризовано системний підхід до досліджень у галузі дидактики вищої школи. Системний підхід розглядається у контексті конкретнонаукового та дисциплінарного рівнів методології щодо педагогічних досліджень. Такий підхід визначається як сукупність способів, прийомів розгляду процесу навчання у вищій школі з токи зору визначення процесу навчання як системи.

Ключові слова: методологія педагогічних досліджень; методологічні підходи; дидактика вищої школи; системний підхід.

Осадченко Инна Ивановна

ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМНОГО ПОДХОДА К ИССЛЕДОВАНИЯМ В СФЕРЕ ДИДАКТИКИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В статье на основе анализа научно-педагогических источников охарактеризовано системный подход к исследованиям в сфере дидактики высшей школы. Системный подход рассматривается в контексте частнонаучного и дисциплинарного уровней методологии педагогических исследований. Такой поход определяется как совокупность способов, приемов рассмотрения процесса обучения в высшей школе с точки зрения определения процесса обучения как системы.

Ключевые слова: методология педагогических исследований; методологический подходы; дидактика высшей школы; системный подход.

THE CHARACTER OF SYSTEM APPROACH TO RESEARCH INTO FIELD THE DIDACTIC OF HIGH SCHOOL

Summary. In the article by means of analyses the science-pedagogical source characterized the system approach to research into field the didactic of high school. The system approach determined in the context of concrete science and disciplinary levels methodology about of pedagogical researching. Such approach determined as totality methods, ways consider the process of training in high school the point of view determined the process of training as a system.

Key words: methodology of pedagogical researching, methodology approaches, the didactic of high school, the system approach.

Сучасні педагогічні дослідження потребують методологічної обумовленості, адже методологічні основи педагогіки – це той науковий фундамент, з позицій якого, використовуючи певні підходи, маємо пояснити досліджувані педагогічні явища та розкрити їх закономірності.

Методологія педагогіки визначається як система «знань про основи та структуру педагогічної теорії, про підходи до дослідження педагогічних явищ і процесів...» [7, с. 9], «вчення про педагогічне знання і про процес його здобування, тобто педагогічне пізнання» [8, с. 9]. У роботах О. Антонової, О. Дубасенюк, В. Загвязинського [3; 7; 8] визначені такі рівні методології щодо досліджень у галузі педагогіки вищої школи:

- загальнонаукова методологія (досягнення інших людинознавчих наук), яка використовує загальнонаукові принципи, форми, підходи до відображення дійсності: закони логіки, психологічні закономірності тощо;
- конкретнонаукова методологія (досягнення самої педагогічної науки) – фонд знань про сутність основних педагогічних процесів і явищ, які відображені у загальнопедагогічних законах і закономірностях;
- дисциплінарна методологія (результати дослідження в окремих галузях педагогічної науки, у нашому випадку – у галузі дидактики вищої школи) – закономірності навчання та виховання, розвитку особистості; інтерпретації результатів дослідження та їх уведення у теорію.

Зазначені рівні методології представлені певними науковими підходами. Отож, досліджуючи процес навчання у вищій школі, маємо обрати сутнісні підходи (сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь; основний стратегічний напрям системи освіти, навчання) для цілеспрямованості наукового пошуку. Причому кожен рівень методології, за словами науковців, представлений окремими підходами, які не є стабільними щодо певного рівня, бо методологія педагогічного процесу не може залишатися без змін.

Зважаючи на сучасну масовість педагогічних досліджень, необхідна глибинна обґрунтованість кожного наукового пошуку, обумовлена застосовуваністю кожного методологічного підходу.

Згідно із результатами здійсненого нами аналізу наукових джерел (О. Абдулліна, А. Андрєєв, Л. Бушман, В. Головенкін, О. Дубасенюк, В. Загвязинський, Л. Колток, С. Корнієнко, В. Кудіна, В. Лозова, І. Малафіїк,

Н. Олехович, С. Перевалов, О. Пехота, О. Пошетун, Г. Селевко, М. Скаткін, С. Смірнов, Ю. Сурмін, Ю. Фокін, В. Чайка, В. Шахов та ін.), найуживанішим у методології конкретнаукowego та дисциплінарного рівнів щодо педагогічних досліджень у галузі вищої школи є системний підхід. Проте, дослідники неоднозначні у своїх поглядах, не виокремлюють методологічні підходи до дидактичних досліджень, що спонукає різнобічність трактувань ключових положень педагогіки цього напрямку.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел здійснити характеристику системного підходу до досліджень у галузі вищої школи.

Потреба спершу звернути увагу на поняття «система» у контексті бінарного поняття «системний підхід» впливає з результатів аналізу наукових джерел (А. Алексюка, А. Андрєєва, В. Бондаря, Н. Бордовської, А. Вербицького, І. Геращенко, Я. Голанта, В. Головенкіна, Б. Голуба, П. Гусака, О. Дубасенюк, В. Загвязинського, Л. Колток, І. Малафіїка, О. Матвієнко, К. Мішаткіної, В. Оконя, І. Підласого, А. Реана, В. Ягупова та ін.), у яких різноаспектно вивчалися проблеми педагогіки, зокрема дидактики вищої школи. Орієнтиром цього напрямку досліджень слугує твердження про те, що сама собою «дидактика й становить систему, яка розвивається у двох головних напрямках: поповнення знань про кожний окремо взятий компонент і розширення уявлень про нові, більш глибокі зв'язки між її теоретичними компонентами» [4, с. 18].

Отже, дослідження теоретичного підґрунтя будь-яких педагогічних питань неможливе поза їх системою та є базисом і надбудовою освітньої проблематики.

Поняття «система» (грец. *systema* – утворення) тлумачиться дослідниками [1; 4; 6–9] як:

- значна кількість пов'язаних один з одним елементів, що становлять певне цілісне утворення, єдність;
- порядок, зумовлений планомірним, правильним розташуванням частин у встановленому зв'язку;

- сукупність принципів, які є основою певного вчення;
- сукупність методів, прийомів здійснення чого-небудь.

Актуальність та необхідність застосування системного підходу у педагогічних дослідженнях зумовлені ще й тим, що професійна педагогічна освіта, як самостійна система, на думку О. Дубасенюк, входить у загальну систему функціонування суспільства, держави, політики, економіки, взаємозв'язана з ними, тому їх зміни зумовлюють її зміни [7, с. 5].

Доцільним з приводу означеної проблеми є визначення сутності самої системної властивості як чинника, що не лише створює, а й утримує функціонування будь-якої системи.

Системна властивість, на думку І. Малафійка, виникає унаслідок взаємодії компонентів системи: «Виникнення цієї властивості зумовлене тим, що в природі, у суспільстві, у стосунках між людьми діє закон, згідно з яким будь-який об'єкт, будь-яке тіло виявляють свої властивості тільки у взаємодії з іншими об'єктами, іншими тілами» [9, с. 63].

Л. Бушман розглядає дві системності у процесі навчання:

- формальну, яка підпорядковується зовнішній діяльності, а не внутрішній логіці свого розвитку та є системною за однією лише своєю зовнішньою формою;
- змістовну, органічну, яка, навпаки, пристосовується до внутрішньої логіки і виникає як необхідне оформлення власного змісту і є змістовною формою [5, с. 54].

Водночас, дослідниця наголошує: «Змістовна системність у навчанні далеко не зводиться до традиційного для педагогіки принципу системності і послідовності. Систематичним може бути і неістинне знання, що викладається цілком послідовно. Істина, навпаки, – завжди системна... Систематичність – це зовнішній, формальний бік системності, яка виявляється виключно у розсудливому розкладанні «знань» по «полицях» і «рубриках» [там само, с. 59].

Аналіз дослідження проблеми системної властивості, здійсненого І. Малафіїком [9, с. 38–65], дозволив нам визначити, що системна властивість виявляється у:

- зворотному впливі на кожен компонент системи, від чого вносяться певні зміни до кожного елемента, пристосовуючи їх у інтересах самої системи;
- залежності сутності системи від складу компонентів, від того, як ці компоненти з'єднані, у якому порядку вони розміщені та який елемент з яким взаємодіє;
- неможливості зміни жодної з частин цілого без провокування певних змін в інших частинах цілого;
- перетворенні елементів у складну конструкцію у результаті складної взаємодії;
- інтегративній властивості як внутрішньому вияві цілісності системи – результаті взаємодії між елементами системи;
- забезпеченні міцнішого зв'язку системи в цілому шляхом взаємного доповнення елементів;
- взаємодії неоднакових компонентів з іншими компонентами, що спричинює утворення мікровузла, виявляючи не одну, а декілька властивостей;
- зміні відношень між усіма частинами, їх функціональними залежностями, що завжди зумовлено появою в системі нових властивостей.

Звідси, насамперед, випливає, що зміна одного із компонентів певної дидактичної категорії, наприклад, технології навчання, спричинить зміну сутності самої категорії, тобто створення, наприклад, нової технології навчання. Логічно, виникає питання про ключовий момент відмінності дидактичних категорій як систем – компонент, зміна якого викликає зміну усієї системи.

Таким чином, особливості системної властивості не лише у компонентному наповненні системи, а у ієрархічності компонентів, їх змістовому навантаженні, функціональній залежності, пропорційності чи ланцюжковості змін.

Системний підхід розглядає навчання як цілеспрямовану творчу діяльність, вимагаючи вивчення системоутворювальних зв'язків мети, завдань, змісту, форм і методів навчання у їх взаємодії. Звісно, системний підхід належить до рівня загальнонаукової методології [7; 8], однак, саме він визначає сутність конкретнонаукового та дисциплінарного рівнів методології.

Такий підхід полягає в тому, що відносно самостійні компоненти розглядаються у взаємозв'язку, розвитку, а зі зміною одного компонента системи змінюються інші, що дозволяє виявити інтегративні системні характеристики, відсутні в окремих елементах як складниках. Зазначене орієнтує дослідника підходити до досліджуваних явищ як до систем, що мають певну побудову і свої закони функціонування [2, с. 138]. Системний підхід у педагогіці став використовуватися значно пізніше, «тому що вона тривалий час керувалася теорією пізнання, діалектичним методом, теоретичними положеннями партійних документів тощо, які вважалися найвищим рівнем методології» [4, с. 67–68].

Аналізовуваний підхід до будь-якого явища чи об'єкта потребує аналогічного аналізу, розглядаючи усі їх структурні складники, отождивається проведення аналізу певної системи:

- структурного (задачі, принципи, компоненти системи);
- динамічного (структура і зміст системи у розвитку);
- функціонального (функції кожного компоненту та усієї системи);
- генетичного (внутрішні зв'язки і залежності між компонентами системи) [1, с. 39–40].

Отже, цей підхід є своєрідним середовищем (об'єднанням) для інших підходів: саме він намагається інтегрувати різноманітні часткові підходи.

На думку науковців (Л. Бушман, В. Загвязинського, І. Малафіїка та ін.) [5; 8, с. 39; 9] завдяки системному підходу можна:

- розв'язати проблему створення цілісної педагогічної теорії;
- досліджувати не тільки об'єкти як такі, але їх зв'язки та відношення;

- виокремити новий стиль мислення – системний, переорієнтовуючи з вивчення елементів системи на здійснення аналізу через синтез;
- оперувати об'єктом дослідження цілісно та у співвідношенні з системою вищого порядку;
- дидактиці як теоретичній науці ефективно впливати на практику;
- звертати увагу на повну та системну дедукцію, яка передбачає рух думки від вихідних теоретичних посилок до узагальнених висновків;
- усередині дослідження проводити, припустимо, психологічне дослідження, щоб дидактичне отримало комплексний характер.

Тому, наприклад, основна ідея концепції професійної підготовки обдарованого майбутнього вчителя, розробленої О. Антоною, «ґрунтується на системному підході до вивчення педагогічних явищ та процесів, що дає можливість забезпечити ефективність навчально-пізнавальної, наукової і практичної роботи студентів, спрямованої на реалізацію особистісного і діяльнісного підходів» [3, с. 75].

А. Андрєєв критикує стандартне уявлення керівництва ВНЗ щодо першочергового забезпечення матеріальної та інформаційно-комунікаційної бази вузу з метою покращення рівня навчання майбутніх спеціалістів, називаючи це типовою помилкою «ігнорування системного підходу, який вимагає враховувати принаймні канонічної педагогічної системи, що включає у себе зміст навчання, викладачів, студентів, технологічну підсистему, що поєднує у собі засоби, методи і форми» [2, с. 183]. Вищий навчальний заклад – насамперед, система, яка працюватиме злагоджено лише в умовах повноцінного функціонування кожного свого елементу, а не лише окремих частин.

Особливість застосування системного підходу до професійної підготовки майбутніх учителів полягає у тому, що вимагає дотримання ряду умов:

- вибір у кожному конкретному випадку певного критерію, згідно з яким можна оцінювати ефективність даної дидактичної системи або окремих дій;

- представлення моделі можливої діяльності вчителів різного рівня майстерності, з яких вибираються найефективніші;
- врахування об'єктивних і суб'єктивних чинників, що сприяють або не сприяють професійному становленню вчителя [7, с. 23].

Таким чином, кожен вищий навчальний заклад як система має складатися із власних мікросистем – зокрема, системи професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

Саме системний підхід дозволяє науковцям, керуючись загальнонауковою теорією про функції соціальних систем, з огляду на різноманітні підходи до вивчення функцій базової педагогічної освіти вчителя в теорії вищої педагогічної освіти, розглядати базову педагогічну освіту вчителя в педагогічному вузі як складну та водночас динамічну систему, якій властиві певні функції, що забезпечують їй стійке існування:

1. Внутрішні (дидактична, виховна, рефлексивна, комунікативна, діагностична, інформаційна), що відбивають можливості самої системи базової педагогічної освіти, взаємозв'язок і взаємозалежність її окремих компонентів.

2. Зовнішні (координувальна та інтегрувальна), що виражають відношення базової педагогічної освіти до інших компонентів системи професійно-педагогічної підготовки, їх взаємодію і закономірні зв'язки [10, с. 81–82].

На основі системного підходу розглядають базову педагогічну освіту як важливий етап неперервної педагогічної освіти учителя, що здійснюється під час навчання у ВНЗ та вважають «винятково важливим дотримуватися єдності і цілісності усіх складників компонентів змісту: аксіологічного, когнітивного, діяльнісно-творчого та особистісного і процесу базової педагогічної підготовки: цільового, стимулююче-мотиваційного, змістового, операційного-дійового, контрольного-регулювального та оцінно-результативного» [там само, с. 52–53].

Найважливішими принципами системного підходу називають (П. Гусак, В. Загвязинський та ін.) [6, с. 8–10; 8, с. 27–38]:

1. Принцип цілісності, що обумовлюється діалектичним розумінням природи у її внутрішніх зв'язках і залежностях, єдністю цілого і частини в одночасній їх протилежності.

2. Принцип структурності, що передбачає необхідність опису внутрішньої організації, структури, тобто визначення компонентів системи, зв'язків і залежностей між ними.

3. Принцип інтегративності, який полягає у тому, що кожний компонент системи існує як такий лише умовно, оскільки постійно перебуває у безперервному зв'язку з іншими компонентами і без них як елемент цілого функціонувати не може.

4 Принцип ієрархічності, який вказує на те, що кожна система в одних випадках – підсистема системи більш високого порядку, а в інших – кожний компонент системи виступає як підсистема.

5. Принцип зовнішньої обумовленості, оскільки кожна система може існувати лише у взаємодії із середовищем, в якому вона функціонує, виступаючи ведучим активним компонентам такої взаємодії. Отож, дослідження будь-якого педагогічного явища може бути повним лише при включенні його в умови практичної реалізації.

Проте, застосування «системного підходу до вивчення педагогічних явищ, фактів і процесів поки що залишається серйозною науково-педагогічною проблемою» [9, с. 80].

Отже, аналіз наукових джерел дозволив нам охарактеризувати системний підхід до досліджень у галузі дидактики вищої школи. Такий підхід визначається як сукупність способів, прийомів розгляду процесу навчання у ВНЗ з токи зору визначення процесу навчання як системи. Характерними ознаками є те, що на основі системного підходу, орієнтуючись на вищеперераховані принципи, у контексті досліджень у галузі дидактики вищої школи науковці повинні:

1. Розглядати будь-яку педагогічну категорію як окрему систему, і як складника макроявища у контексті дидактичної парадигми.

2. Визначати внутрішню організацію, структуру та компоненти певної педагогічної категорії як загального та як конкретного дидактичного явища.

3. З'ясовувати ієрархію (взаємозалежність, взаємообумовленість (інтегративність)) дидактичних категорій та місце конкретного поняття серед них.

4. Виокремлювати зовнішню обумовленість (дидактичні умови) ефективності застосування певної дидактичної категорії у практиці ВНЗ.

Відтак, подальшого дослідження потребує питання визначення загальної ієрархії методологічних підходів в цілому до досліджень у галузі дидактики вищої школи.

Література:

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов, слушателей Ин-та повышения квалификации преподавателей пед. дисциплин ун-тов и пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1984. – 208 с.
2. Андреев А.А. Педагогика высшей школы. Новый курс. – М.: Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2002. – 264 с.
3. Антонова О.Є. Технологія розвитку педагогічної обдарованості майбутнього вчителя // Наукова школа: центр професійної підготовки педагогічних кадрів: Науковий збірник/ За ред. проф. Дубасенюк О.А.: Вид. 2-ге, доповнене. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – С. 73–93.
4. Бондар В. Дидактика. – К., Либідь, 2005. – 264 с.
5. Бурман Л.В. Педагогічні умови формування діалогічних умінь у студентів вищих навчальних педагогічних закладів: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Бурман Людмила Володимирівна. – Кривий Ріг, 2008. – 292 с.
6. Гусак П.М. Технологія засвоєння студентами дидактичної теорії. – Луцьк, Вид-во ВДУ, 1996. – 115 с.
7. Дубасенюк О.А., Семенюк Т.В., Антонова О.Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : Монографія. – Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. – 192 с.
8. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактического исследования. М.: Педагогика, 1982. – 160 с.
9. Малафіїк І.В. Теорія та методика формування системності знань у старшокласників: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.09 / Малафіїк Іван Васильович. – Рівне, 2007. – 439 с.
10. Шахов В.І. Теоретико-методологічні основи базової педагогічної освіти майбутніх учителів: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Шахов Володимир Іванович. – Вінниця, 2008. – 526 с.